

Adolf Peter Zátúrecký: Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. Z detského sveta

Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. Z detského sveta

Adolf Peter Zátúrecký

Digitalizátor: Viera Studeničová, Michal Garaj, Slavomír Kancian, Ivana Černecká, Daniel Winter

Copyright © 2011 Zlatý fond denníka SME

Tento súbor podlieha licencií 'Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 2.5 License'. Viac informácií na <http://zlatyfond.sme.sk/dokument/autorske-prava/>

Pôvodná publikácia	1
1. Dospelí a deti	13
2. Cvičenie výslovnosti	14
3. Rozličné detské vety	15
4. Rečňovanky pri hrách; o zvieratách; pri prírodných úkazoch	16
5. Vyhrážky, detské	19
6. Pokrikovanie za ľuďmi	20
7. Vyčítavanky pred hrou	21
8. Detské výročné vinše	23
a) Vianočné	23
b) Novoročné	23
c) Fašiangové	23
d) Veľkonočné	23

Pôvodná publikácia

Adolf Peter Zátúrecký. *Slovenské príslovia, porekadlá, úslovia a hádanky*. Tatran. Bratislava. 2005. 813. . Mária. Kosová. spracovala register a poznámky. . Mária. Bratová. zodpovedná redaktorka, pripravila edične. . Andrej. Melicherčík. napísal štúdiu. . Eva. Kroupová. jazyková redaktorka. . Eva. Zdražilová. technická redaktorka. .

Bibliografické poznámky

Slovenské príslovia, porekadlá, úslovia a hádanky

Vyšlo s finančným príspevkom Ministerstva kultúry SR.

Predhovor k prvému vydaniu slovenských prísloví, porekadiel a úsloví

V knihe dr. Hanuša Literatura príslovnictví slovanského a německého, či předchůdcové Fr. Lad. Čelakovského atď. čítame na str. 71. tieto zaujímavé slová: „Cárovna Katarína II. sledovala s nevšednou pozornosťou národné obyčaje, hry, piesne, a vidiac vrchol stručnosti vzdelanosti národnej v prísloviach, zbierala, ba spisovala sama poslovice či príslovia ruské.“ Tým je zaiste veľa povedané. Nielen poznanie zmysľania národa robí zbierky prísloví neobyčajne dôležitými, ale najmä tá okolnosť, že reč národa sa najčastejšie zachovala v prísloviach.

Roku 1863, teda pred tridsiatimi tromi rokmi, začal som zbierať slovenské príslovia, nemysliac vtedy ani trochu na to, že by sa všetky toho druhu slovenské zbierky zhromaždili pod moje pero. Posledný môj rukopis je — *ôsmy*. Prvý obsahoval materiál nazbieraný iba z vlastného počutia a z vlastných spomienok pri čítaní neslovenských prísloví. K tomu sa pripojili drobné príspevky od priateľov, takže

zbierka vzrástla asi na 2000. To ma povzbudilo k pokusu zostaviť túto zbierku podľa vecného obsahu, a tak vznikol druhý rukopis. Verejnosť, pravdaže, nepotrebovala systematické usporiadanie takejto zbierky; pre mňa to však bolo súkromnou záľubou, ale aj dobrým cvičením v tejto, ako som potom zistil, veľmi obťažnej veci. Čím väčší som totiž o tom premýšľal, tým viac násilností, medzier a nedôsledností som zbadal vo svojom zostavení. Preto som sa rozhodol všetko znovu prepracovať, a tak vznikol tretí rukopis. Ten som poslal r. 1868 Matici slovenskej. Rukopis tam dlho ležal, a keď som ho vyrekľamoval, dostal som ho s poznámkou, aby som z neho vyčiarol všetky príslovia, ktoré medzitým vyšli v Zborníku Matice slovenskej. No, to nebolo ľahké urobiť, lebo príslovia boli očíslované a na tie čísla som sa odvolával. R. 1871 vznikol štvrtý rukopis, pravdaže zasa dokonalejšie zostavený, a hoci bolo 413 prísloví vynechaných, predsa obsahoval vyše 2000 prísloví, pretože medzitým sa moja zbierka zasa rozrástla. Tento rukopis prešiel redakciou zosnulého už Dobšinského; Matica bola však medzitým zrušená, a ja som sa mohol pokladať za šťastného, že môj rukopis vykázol zo zajatia. Roku 1884 odovzdal som ho p. Bartošovi, profesorovi v Brne, nemieniac sa s touto vecou viacej zaoberať. Rukopis sa neskôr dostal do rúk p. dr. Nováka, ktorý ho použil v druhom vydaní Čelakovského Mudrosloví.

Neskôr však skrsla vo mne túžba zostaviť všetky zbierky slovenských prísloví do jedného celku. Odhodlal som sa na to, veď cestu som mal prekliesnenú pokusom na vlastnej zbierke. Pretože štvrtý rukopis som už nemal poruke, vzal som tretí rukopis s dodatkami a k tomu všetky svoje doterajšie zbierky uverejnené v Zborníku Matice a v časopise Sokol. Potom som uverejnil v Národných novinách výzvu na zaslanie príspevkov. Prichádzalo ich nad očakávanie veľa, a len potom som spoznal, akou veľkou vytrvalosťou sa musím vyzbrojiť. Ukázalo sa nevyhnutným nové usporiadanie celého systému. Dlhoby trvalo, ak by som mal vyrozprávať všetky príčiny, pre ktoré z piateho rukopisu došlo až na ôsmy. Poviem len toľko, že to bolo jednak kvôli zdokonaleniu diela, jednak kvôli zväčšeniu jeho rozsahu, pretože ustavične prichádzali mnohé, už ani nečakané príspevky. K poslednému rukopisu chcel by som dodať ešte toto: Keď som pre nepriaznivé slovenské nakladateľské pomery žiadal o radu p. dr. Pastrnka, či by som sa mohol v slávnej Českej akadémii hlásiť so svojím dielom, upozornil ma láskavou informáciou, že zaiste sa možno o to pokúsiť, lenže podľa stanov celá publikácia (predhovor, záhlavia, vysvetlivky a i.) musia byť české a len samotné príslovia slovenské. Okrem tohto pokynu poradil mi p. dr. Pastrnek na zdokonalenie diela, aby popri zachovaní systému podľa vecného obsahu každý odstavec sa riadil svojím abecedným poriadkom; ďalej, aby sa v diele uviedli citáty paralel z Čelakovského Mudrosloví, poľské z Adalberga a paralely nemecké, maďarské a latinské, o ktorých som sa sám zmienil.

Všetko toto sa urobilo. Prirodzene, že všetko sa dosiaľ nepozbieralo, ale keby sme sa dožadovali úplnosti, kniha by nikdy neuzrela svetlo.

Celá zbierka vzrástla na vyše 13 000 prísloví, porekadiel a úsloví. Uvedených čísel je síce len okolo 10 000, a to preto, že mnohé príslovia sa uvádzajú pod jedným a tým istým číslom. (Totiž varianty sa nečísľujú osobitne, ale sú uvedené pod číslom základného výroku. — Pozn. M. K.).

Ako vysvitá z príspevkov, zastúpené sú takmer všetky slovenské kraje. Pravdaže, jednotlivé zbierky obsahovali oveľa viac materiálu, ako uvádzam nižšie; mnohé príslovia som však vypustil, lebo sa opakovali. No nik nezbieral, nepracoval nadarmo.

Pramene a príspevky sú od týchto p. t. pánov, paní a slečien. Väčšie čísla sú zaokrúhlené.

Fr. Šujanský (Zvolen, Turiec, Trenčín, Nitra, Tekov) 5 500. — E. V. Rizner (Trenčín, Nitra) 1 600. — Dobšinský (Gemer) 700. — Rehor Uram (Liptov) 600. — Ján Vansa (Gemer) 400. — Pořekadla (príslovia) Slovákov moravsko-uherských, sebrav vydal Frant. Trnka, v Brně r. 1831, 350. — Staré rukopisy, väčšinou písané pred r. 1850, a to: Strakov, Šoltýsov, Fejérpatakyho, Štefana Plačku, Jozefa Srenku, Jána Zolnaya, Dolnozemske porekadla a iné bezmenné rukopisy, spolu 280. — Slečna Križková (Tekov) 250. — Slečna Goldpergerová (Novohrad) 200. — Buday (Tekov, Zvolen) 170. — Oružný (Andrej Krno, Gemer, Liptov) 160. — Paulína Čorbová (starý rukopis, Šariš) 150. — Juraj Kello (Šariš) 130. — Jacovský (Prešporská stolica) 124. — Andrej Halaša (Turiec) 120. — Krupa 120. — Starý bezmenný rukopis 120. — Ctiboh Zoch (Orava) 100. — Vítázoslav Sasinek 100. — Ján Francisci (rukopis spred r. 1848) 90. — Buľovský (Modra, Prešp. stol.) 90. — Ján Kalinčiak (Liptov, almanach Lipa I.) 60. — Pani Ruppeldtová (Liptov) 47. — K tomu moja vlastná zbierka (Liptov a Brezno). — Príspevky zaslali aj pp. Ján Kmeti, Ján Makovický, Ján Kordoš, Samuel Medvecký, Ján Slávik, Ladislav Boor, Juraj Molnár, dr. Derer, Daniel Neumann a iní.

Dr. Hanuš v spomenutom už diele na str. 54 — 55 uvádza štyri staršie slovenské zbierky: 1. Zbierku

Doležalovu z r. 1746, 2. zbierku Bernolákovu z r. 1790. Táto je vraj len o niečo rozšírená Doležalova zbierka; obe tieto zbierky sú zahrnuté v zbierke p. Šujanského. 3. zbierku Ribayovu spred r. 1813. O tejto hovorí p. dr. Novák v úvode k druhému vydaniu Čelakovského Mudrosloví: „Rozsiahlu zbierku českých a slovenských prísloví (asi 400 viet) mal aj Juraj Ribay, ktorú po ňom zdedil Juraj Palkovič; teraz je majetkom peštianskeho Národného múzea.“ Urobil som v tejto veci, čo som mohol, ale odpoveď žiadna. Bolo by z toho istotne ťažko vybrať, čo je slovenské. — 4. Zbierku Trnkovu (pozri vyššie) obsahujúcu okolo 1 300 prísloví. Čelakovský, preberajúc príslovia od Trnku, nechal niektoré v pôvodnom pravopise; napr.: Nenie horšia, jako keď sa chudobný na kôň dostane. Č. str. 100.

Teraz už k vnútornému usporiadaniu môjho diela. Ako som už uviedol, zostavil som ho podľa vecného obsahu, pričom každý odstavec má svoj abecedný poriadok. (Niet ho iba v niektorých oddieloch, a to tam, kde by to bolo na ujmu vnútornej súvislosti, napr. v oddiele Občasnosť, kde sa postupuje podľa kalendárneho poriadku, alebo v oddiele Privety a odvety návštevné.) V tomto odstavci zasa spája sa niekoľko prísloví pod jedno hlavné, spoločné slovo. Mnohé vety, najmä porekadlá a úslovia, sú vytlačené spolu, per extensum, zachovávajú však abecedný poriadok.

Už r. 1837 upozorňoval Čelakovský v Musejníku na nedôstojnosť riadiť sa pri zostavovaní prísloví iba abecedným poriadkom (Hanuš, Lit. přisl., str. 48.). Neskôr Liblinský r. 1848 a po ňom aj sám Čelakovský r. 1852 zostavili svoje diela podľa vecného obsahu, rozdeliac najskôr všetko na dve skupiny, na príslovia (mudrosloví) a na porekadlá. Hoci Slovák pod slovo *porekadlo* zahŕňa oboje, predsa som tieto rozdiely zachoval a k porekadlám som pripojil ešte aj úslovia. Nerozpakoval som sa zaradiť na patričné miesta veršované povrávky i úryvky z ľudových piesní, používané ako príslovia a porekadlá. — Iba v niektorých kapitolách nie sú porekadlá od prísloví úplne oddelené, napr. v kap. XI. Zvláštne stavy. (Názov kapitoly v reedícii znie. IV. Sociálne triedy, stavy, rod a zamestnanie. Pozn. M. K.)

Mnohí majú, pravda, najradšej plynulý abecedný poriadok. Toto však nahradí náš Ukazovateľ urobený teraz dokonalejšie než pôvodne. (V našom vydaní vynechávame Zátureckého Ukazovateľ a nahrádzame ho novým registrom. Pozn. M. K.) Pôvodne bol zostavený podľa jednotlivých slov. Lež neskôr mi slúžil ako vzor Ukazovateľ druhého vydania Čelakovského od p. dr. Nováka, v ktorom sa podávajú *jadrá* prísloví, takže ľahko bude nájsť to-ktoré príslovie, najmä aj podľa pripojeného obsahu. — Z pochopiteľných príčin do Ukazovateľa som neuviedol, alebo len čiastočne uvádzam, z kap. XVI. 19., XVII, XIX, XX.

Čo je príslovie a čo porekadlo, dá sa ľahko určiť z hľadiska formy; no z hľadiska myšlienkového obsahu veľmi často splýva porekadlo s príslovím. Tak „Muchy lapá, voly púšť“ je formou porekadlo, ale podľa obsahu myšlienky hotové príslovie. Mnohé zasa zmenou menej výraznej formy v imperatív nadobúda skôr charakter príslovia, napr.: „Do skaly čelom buchnul!“ a „Nebúchaj čelom do skaly!“ A nielen imperatívom, lež aj inak, napr.: „Ide s bubny na zajace“ a „S bubny na zajace nechodia“. (Porov. dr. Hanuš, Lit. přisl., str. 50, Čelakovského citát: „Porekadlá s prísloviami najbližšie“ atď.). Liblinského definícia pojmu príslovie a porekadlo (tamže, str. 97.) znie takto: „Príslovie je úplnou vetou, obsahujúcou ukončenú myšlienku, vzťahujúcu sa buď na názor na svet, na mravy alebo na iné; prejavuje sa alebo v spôsobe rozkazovacom, alebo obsahuje v sebe nejakú dôležitú pravdu skúsenosti a mravnú zásadu; kým porekadlo je vtipným nápadom, slovným obratom bez hlbšieho zmyslu a významu, skôr pri nejakej príležitosti poznamenaný a do obvyčajnej prijatý vtip, než osvedčenie národného dômyslu; porekadlo je výkvet pravočeského humoru, znak zdravej, veselej mysle a jasného rozpoloženia a rozmaru národa.“ No na dôkaz toho, čo som uviedol vyššie, citujem slová dr. Hanuša, Lit. přisl., str. 49, hodné dôkladného uvaženia: „Kto teda hľadá na obsah, na hlavnú myšlienku, pre toho je rozdiel medzi príslovím a porekadlom iba vedľajší a celkom nepodstatný; opakujem znovu: zo stanoviska *obsahu*. Kto však chce usporiadať príslovia podľa obsahu, ako to skutočne Čelakovský a Liblinský urobil, ten rozdielom medzi príslovím a porekadlom iba sám sebe stojí v ceste, rozdeľuje podľa obsahu, čo je rozdelené samo v sebe iba časove alebo formálne.“ A znovu na str. 50: „Zo stanoviska číreho obsahu je prechod medzi prísloviami a porekadlami taký jemný, že neraz nemožno ani udať, či nejaký výrok je naozaj príslovie alebo nie.“ Na str. 90. tohto diela uvádzajú sa slová samotného Čelakovského: „Porekadlo leží práve medzi prísloviami a úsloviami (idiomami), i nepriamo, takže určiť rozdiel medzi týmito dvoma nie je ľahké.“

Ťažkosti, z tohto všetkého vyplývajúce, poznal som pri svojej práci v plnej miere. A to tým väčšmi, že je veľmi mnoho porekadiel, z ktorých by sa len približne dalo odvodiť nejaké poučenie, alebo nijaké. Vyskytujú sa teda príslovia, ktoré sú formou porekadlá, ale sú aj také porekadlá, ktoré ani svojím

obsahom nepoukazujú na príslovia.

Teda v snahe nenarušiť rozdiel medzi pojmom príslovie a porekadlo, prišiel som na myšlienku ponechať osobitné záhlavia pre príslovia i porekadlá, no aby sa nenarušila obsahová príbuznosť, rozhodol som sa uviesť *bezprostredne* za prísloviami tie porekadlá, ktoré majú s nimi rovnaký obsah. Tak ako sú dni, patriace ešte do hvezdárskej zimy, ale počasím sú už jarné, tak sú zaiste aj v mojom diele jednotlivosti, prezrádzajúce kolísanie, (Mnohý nájde azda podľa svojho názoru medzi prísloviami porekadlo a medzi porekadlami príslovie, no aspoň nájde spoloču to, čo je príbuzné) ktorému sa nedá vyhnúť. Jednako však dúfam, že celok nezotrie dojem príslovia a porekadla a že tento uľahčujúci spôsob dopomôže v tomto ohľade k zhovievavému úsudku.

Usiloval som sa nadovšetko, aby tá-ktorá veta, pripúšťajúca svojím obsahom viaceré významy, bola uvedená tam, kde v prvom rade patrí, napr.: „Malých zlodejov vešajú, veľkých púšťajú“, teda nie pod záhlavie „Zlodejstvo“, ale pod záhlavie „Nespravodlivosť“. — „Koho Pán Boh chce potrestať, potresce ho na rozum“ nie pod záhlavie „Boh“ ani „Rozum“, ale pod „Falošnosť“, lebo tu je vyjadrený osud ľstivého, čo sa sám zaplietol do osídla. Zložitá príslovia som uviedol na toľkých miestach, z koľkých členov sú zložené, napr.: „Ranný dážď, ženský plač, panská láska a aprílová chvíľa — to všetko na zajačom chvoste visí.“ Toto patrí na štyri miesta. — Výroky „Smrť ho tam čakala“, „Smrť tam hľadal“ sú zvláštnym príkladom hlboko ukrytej zásady, hoci sa zdajú iba čírymi úsloviami. Vyslovujú akiste nemennosť osudu, ako: Komu je súdené zomrieť, musí chtiac-nechtiac urobiť to, čím si spôsobí smrť. Preto ho uvádzam medzi prísloviami a tento príklad napomôže tiež pochopiť môj systém.

Niektoré príslovia používame v doslovnom i prenesenom význame, napr.: „Mnoho snehu — málo vody“ má okrem predzvesti počasia aj tento význam: Mnoho priberania sa, hrozieb a pod., malý výsledok. — Niekde by sa zdalo, že sa kapitoly a odstavce zbytočne rozdrobujú, napr. „Boh“ a „Pobožnosť“. V oboch záhlaviach slovo „Boh“ významovo si je veľmi blízke; ale v záhlaví „Boh“ prihliada sa väčšmi k jeho vlastnostiam, kým v záhlaví „Zbožnosť“ väčšmi k ľudským vlastnostiam, určujúcim pomer k Bohu.

Aby sa tie isté slová zbytočne neopakovali a získalo sa miesto, mnohé vety som stiahol, napr.: „Má červené — vyťahané oči; červený — medený nos od pijatiky“, treba pokladať za štyri samostatné porekadlá. (V našom vydaní jednotlivé varianty rozpisujeme. Pozn. M. K.)

Je správny názor, aby sa každý výrok verne podal v tom nárečí, v akom bol počutý. Lenže tu všetko záviselo od zberateľov. Jedni tomu venovali pozornosť, iní nie. Tak rukopis Paulíny Čorbovej zo starších čias pochádza síce zo Šariša, ale nebol písaný šarišským nárečím. A sú zasa materiály od p. farára J. Kellu z Bardejova zapísané šarišským nárečím a od p. učiteľa L. V. Riznera zo Zemianskeho Podhradia písané nárečím Bošáckej doliny, a ja som ich v tomto podaní s radosťou použil. Podobne som zachoval aj nárečie Prísloví, ktoré vydal Trnka (pozri vyššie), lenže Trnkov pravopis je sám osebe nedôsledný. Nárečie sme rešpektovali aj v príspevkoch dodávaných z Gemera, Novohradu, Spiša a z okolia Modry. (Značkou „Pr. Modra“ sú označené príslovia, v ktorých sa *de, te, ne, le* vyslovuje tvrdo, mäkké *d', l', ñ, t'*, tam nepoznajú. Poznačil zberateľ M. Buľovský.) Liptov a susedné stolice sa líšia od spisovnej slovenčiny iba nepatrnými odchýlkami, okrem miestneho mäkkého alebo tvrdej výslovnosti *d, n, t*.

Ďalej pokladám za potrebné povedať niečo o pravosti, rýdzosti slovenských prísloví. Na zásade výlučnosti nikto nelipne. Dobré slovenské, hoci nie výlučne, je napr.: „Dnes mne, zajtra tebe“. Ba aj také ako „Hlas ľudu, hlas boží“, ľuďom síce menej používané, na radu p. Šujanského, hoci nie bez váhania, som prijal. Hranicu miery mi určovalo, pravdaže, osvojenie si toho-ktorého príslovia v *ľude*, bez ohľadu na to, či príslovie v *ľude* vzniklo, alebo nie. Preto som nebral do úvahy príslovné výroky, vyslovené pôvodne slovenskými spisovateľmi, ale dosiaľ používané len inteligenciou, napr.: „Umom, lebo past'ou“. Ak predsa len jedno-druhé slovenskému ľudu celkom cudzie prekázlo, za to by, pravdaže, v prvom rade padala zodpovednosť na zberateľov, lebo sami najlepšie vedia, odkiaľ čerpali. Všetky takéto príslovia, o ktorých slovenskosti pochybujem, označil som hviezdíčkou. (V našom vydaní systém označovania hviezdíčkou sme zrušili. Pozn. M. K.) Pri tejto príležitosti pripomínam, že by zberateľ i redaktor mali dávať pozor aspoň na také príslovia, ako: „Koho bohovia nenávideli, učinili ho učiteľom“, t. j. známe „Quem dii odere“ atď. (Zborník Matice slovenskej I.). Čo by z toho bolo bývalo vyšlo, keby som sa nebol spýtal, odkiaľ sú tie a oné výborné príslovia v slovenských kalendároch, ktoré sú vlastne preklady z ruštiny a podobne!

Popri tom, čo som povedal o výlučnosti, treba vziať do úvahy i to, čo napísal Čelakovský pre cudzích

vzdelancov: „Často sa stretávame s prísloviami celkom si podobnými u dvoch národov, ktoré v histórii takmer neboli v nijakom styku. Príčina toho väzí najskôr v tom, že hranice praktickej múdrosti alebo rozumu nie sú také presné ako hranice fantázie, vtipu a náruživosti prejavov, a preto sa tá istá veta vždy môže zjavovať v rovnakej podobe na rôznych miestach“. (Dr. Hanuš, Lit. prísl., str. 42.). A tak správne pokladá za chybnú tú domnienku, akoby príslovie, ktoré má paralely v iných jazykoch, bolo z nich prevzaté. Pripusťme aj, že sa mnohé naozaj prevzali; sám dr. Hanuš o tom napísal (str. 47.): „Kto by bol schopný prísne české príslovie oddeľovať od nemeckých, ten by musel mať takú moc, že by celé dejiny českého a nemeckého národa, späť až do najdávnejších korieňov, rozdelil na samostatné časti“. A to platí o všetkých navzájom susediacich národoch.

O tom, že sa príslovie na ceste od úst k ústam nedopočutím alebo neporozumením ich významu aj komolia, presvedčuje napr. príslovie: „Chytrý chytro dostane, ale nevyžiada“, podľa iných „... a lenivý žiada“.

Ak som sa nedovtipil správneho významu každého príslovie, veľmi by ma to mrzelo, no urobil som všade, čo sa len dalo, neľahčilo sa mi vypytovať sa pp. zberateľov, ktorí mi podľa svojich možností ochotne posielali odpovede. Mŕtvi sú, pravdaže, mŕtvi.

Niektoré príslovie, hoci vtipné, som pre ich hrubú obscénnosť vynechal.

Paralel z Čelakovského som citoval vyše 155 (čísla znamenajú stránky vydania z r. 1852); poľských z Adalberga (Toto slávne a obširné dielo „Księga przysłów, przypowieści i wyrażen przysłowiowych polskich“, 1894, s. XVIII. a 805. obsahujúce asi 30 000 poľských prísloví, bolo mi požičané láskavosťou p. dr. Pastrnka.) vyše 2 000 (čísla označujú bežné čísla toho-ktorého hlavného slova; D znamená Dopeľnenia; kde niet čísla, tam sa vyskytuje iba jedno príslovie). Maďarských z Erdélyiho „Válogatott magyar közmondások“ v doslovnom znení uvádzam okolo 400. Vyše 60 paralel uvádzam zo zborníkov Vlastivěda slezská, I., zoš. 6, a to čiastočne doslovne, sčasti odkazmi na tento zborník. Citujem aj z časopisu Obzor, vydávaného na Morave. Nemeckých paralel uvádzam iba okolo 100, najmä z Frischbiera „Preussische Sprichwörter und volksthümliche Redensarten.“ Latinských len asi 50. Nemeckých a latinských preto tak málo, lebo som uviedol len tie, ktoré nemá Čelakovský.

Aby bratia Česi a ostatní Slovania mohli slovenčinu správne čítať, nebude od veci, keď upozorním, že sa každé slovenské *e* pred *d*, (*l*), *n*, *t* pokladá za *ě*, a tak sa napr. *neďeľa* číta *něďeľa*. Pravidlo mäkkej výslovnosti *le* zachovávať len tí, ktorých k tomu núti ich vlastné nárečie, a preto si Česi mäčenie *le* ako aj *li* nemusia veľmi všimnúť, ak len nechcú byť slovenskejší ako sami Slováci. Pri *de*, *te*, *ne* je však predsa niekoľko výnimiek, kde sa tieto slabiky vyslovujú tvrdo, a to v prídavných menách, ako: čierne korenie, krásne vtáky, zatiaľ čo príslovka krásne sa číta mäkko: krásně; zasiat zrn, prekliate duše (tvrdo). Tak isto slová ten, tento, teda, teraz, majú tvrdé *te*. Treba pripomenúť aj to, že Slovák neznáša dve dlhé slabiky po sebe. Ale pre pravopis aj tu pripúšťa dr. Czambel niektoré nevyhnutné výnimky (Slov. pravopis, str. 174.). Za dlhú slabiku sa pokladá aj dvojhláska *ia*, *ie*, *iu*, *ô* (*uo*).

Napokon pri vrúcnej vďačke Hospodinovi, že mi pomohol toto ťažké a veľa času vyžadujúce dielo dokončiť, spomínam plný vďačnosti aj na tých, ktorí mi boli pri ňom akýmkoľvek spôsobom nápomocní. Sú to všetci už spomenutí páni prispievatelia, ktorým za ich požehnanú snahu vyslovujem týmto vďaku. Nech je požehnaná aj pamiatka už zvečnelých zberateľov! Ďakujem najmä velebnému p. farárovi Fr. Šujanskému, najlepšiemu vedomcovi nášmu v odbore príslovnictva, nielen za to, že mi prepožičal svoju bohatú zbierku, ale aj za ochotne podávané vývody a rady.

Vysokoučený p. dr. Pastrnek, ktorý sa ráčil tohto diela s tak veľkou priazňou zastáť, a nepadlo mu ťažko sprevádzať tvorenie tohto diela mnohými listami, prispieť radou a pomocou na jeho zdokonalenie, ba čo viac — sprostredkovať jeho vydanie, nech prijme moju najsrdečnejšiu vďaku.

Napokon vzdávam svoju úctu a vďaku aj p. t. pánom referentom slávnej Českej akadémie za dobré rady a slávnej Českej akadémii, ktorá sa v čase nežičlivom pre slovenský literárny život podujala vydať moje dielo.

V Brezne dňa 20. októbra 1896

A. P. Záturcký

Edičná poznámka

Dielo A. P. Záturckého s pôvodným titulom Slovenská prísloví, pořekadla a úsloví. Sepsal Adolf Petr Záturcký. Predloženo dne 21. května 1896. V Praze nákladem České akademie pro vědy, slovesnost a umění — vydávame v novom, už štvrtom vydaní s názvom Slovenské príslovie, porekadlá a úslovie.

Časový odstup od pôvodného vydania Zátureckého Prísloví, zložitá situácia, v ktorej dielo vznikalo a bolo vydané, a napokon aktualizácia dnes už klasického diela vyžiadali si pri znovuvydání diela niektoré úpravy.

Zátureckého Prísloví vydala Česká akadémia, podľa jej stanov úvod, titulky, vysvetlivky, teda autorský text, musel byť uverejnený v českom znení. V reedícii tento český text prekladáme do slovenčiny.

Na návrh univ. prof. dr. Andreja Melicherčíka, ktorý si osvojila aj pracovná komisia, určená na schválenie reedičného postupu tohto diela, v druhom vydaní (pri tomto, štvrtom vydaní preberáme celú úpravu takú, aká bola pri vydaní druhom. — *Pozn. red.*) sa zmenilo poradie jednotlivých kapitol, aby utriedenie materiálu lepšie zodpovedalo dnešným edičným hľadiskám pri vydávaní prísloví. V súvislosti s tým bola z pôvodného diela vynechaná kapitola I. a II., odst. 3, 4 a jednotlivé príslovie z ostatných kapitol. Došlo aj k zmene názvov niektorých kapitol.

Pomer usporiadania materiálu v pôvodine a v reedícii je tento:

Kap. I.

Človek, jeho vek, pohlavie, rodina a domovina. U Zátureckého Kap. VII. Stav človeka během věku. Pohlaví. Rodina. Domovina.

Kap. II.

Člověkovo tělo, jeho potřeby, choroba a smrt. Zát. Kap. VI. Člověk vzhledem na tělo, smyslnost.

Kap. III.

Poměry společenské. Zát. Kap. VIII. Poměry společenské.

Kap. IV.

Společenské třídy, stavy, rod a zaměstnání. Zát. Kap. XI. Zvláštní stavy, rod a zaměstnání.

Kap. V.

Majetek a výživa. Zát. Kap. X. Majetek a výživa zvláště.

Kap. VI.

Strava, odev, čistota, cesta a tanec. Zát. VII. Jednotlivosti ze života.

Kap. VII.

Člověkovo rozum. Zát. Kap. III. Rozum a jeho výkon.

Kap. VIII.

Všeobecné pravidla moudrosti a opatrnosti. Zát. Kap. IX. Všeobecná pravidla moudrosti a opatrnosti; výstrahy a zkušenosti životní.

Kap. IX.

Povaha, mravy a duševní projevy. Zát. IV. Dojmy, projevy duševní; přirozená povaha a mravy jednotlivé.

Kap. X.

Člověkovo řeč a slovo. Zát. Kap. V. Slovo zvláště.

Kap. XI.

Všeobecný průběh života a příhody v něm. Zát. Kap. XII. Běh a případnosti života vůbec.

Kap. XII.

Dobré a zlé mravy, pravda a viera. Zát. Kap. II. vynechaný oddiel 3, 4.

Kap. XIII.

Proroctví a úkazy přírody. Zát. Kap. XIV. Občasnost a úkazy přírody.

Kap. XIV.

Prísloví, porekadlá a úsloví o vlastných menách. Zát. Kap. XVII. Prísloví, porekadla a rčení vztahující se na vlastní jména.

Kap. XV.

Poverové prísloví. Zát. Dodatek. Kap. XVIII. Pověřčná přísloví.

Kap. XVI.

Prirovnania a iné výroky. Zát. Kap. XV. Připodobenství a jiné výroky o činnosti a povaze osob a věcí; o počtu, čase a místě.

Kap. XVII.

Rozličné pohovorky a úsloví. Zát. Kap. XVI. Rozličná rčení a úsloví.

Kap. XVIII.

Prísloví, porekadlá a úsloví neznámeho významu. Zát. Kap. XXI. Neznámého významu přísloví, porekadla a úsloví.

Kap. XIX.

Z detského sveta. Zát. Kap. XIX. Z detského sveta.

Kap. XX.

Hlasy zvierat a vecí. Zát. Kap. XX. Význam hlasům zvířat (aneb i neživotných věcí) přidávaný.

Roztriedenie tohto druhu folklórnej tvorby na príslovia, porekadlá a úslovia sme ponechali, je v podstate správne a používa sa dosiaľ. Plynulá hranica medzi príslovím a porekadlom, medzi porekadlom a úslovím, príznačná pre všetky druhy folklórnej tvorby, prejavila sa aj v autorovom usporiadaní materiálu, keď takéto presahy zhrňa pod spoločné označenie, napr. kap. VII., 8. Rozum a jeho prejavy označuje nadpisom Porekadlá a úslovia. V prípadoch, kde sa tieto druhy zjavne odlišujú, uvádza ich autor osobitne.

Nadpisy oddielov a pododdielov jednotlivých kapitol v zásade zachovávame, využívame, pravdaže, pritom prekladateľské možnosti a štylistickú aktualizáciu.

Záturecký vo svojom diele označuje hviezdíčkou príslovia, ktoré pokladá za neslovenské. Keďže v súčasnej folkloristike sa ustálil iný názor na otázku pôvodu prísloví a porekadiel, vynechali sme toto Zátureckého označovanie. Napokon, problémom slovenskosti prísloví sa zaoberá štúdia Dr. A. Melicherčíka.

Záturecký na radu prof. Fr. Pastrnka pripojil k Slovenským prísloviam odkazy na niektoré základné zbierky slovanských a inonárodných prísloví. Paralely zo slovanských zbierok prísloví (F. L. Čelakovského Mudrosloví národu slovanského, Praha 1852, Samuela Adalberga Księga przysłów, przypowieści i wyrażen przysłowiowych polskich, Vlastivěda slezská I, 1888, moravský časopis Obzor, roč. XII.) včleňuje priamo do textu, kým odkazy na zbierky inonárodných prísloví (latinské príslovia bez uvedenia zbierky, maďarské podľa Jánosa Erdélyiho Válogatott magyar közmondások, Budapest 1862 a nemecké podľa zbierky Frischbierovej Preussische Sprichwörter und volkstümliche Redensarten, Berlin 1865) uverejňuje pod čiarou. V reedícii diela ponechali sme všetky tieto odkazy, pričom v našom texte uvádzame iba paralely z Čelakovského a Adalberga. Paralel z Čelakovského uvádza Záturecký okolo 1500. Označenie Č. 270 znamená Čelakovský, Mudrosloví, 1852, s. 270. Paralel z poľskej zbierky Adalbergovej je okolo 2000. Spôsob citovania: Adalb. Ogień 30, znamená S. Adalberg, Księga przysłów, 1894, heslo Ogień. Iný spôsob uvádzania odkazu na Adalbergovu zbierku — Adalb. D. Oko 111 znamená: Adalberg, Księga przysłów, Dopełnienia, heslo Oko č. 111. Odkazy na všetky ostatné zbierky prísloví sme presunuli do poznámok k jednotlivým kapitolám. Viedol nás k tomu fakt, že podstata Zátureckého zbierky nie je v porovnávacom aspekte a napokon rozhodla aj okolnosť nezaťažovať čitateľský charakter reedície priveľkým odkazovým aparátom v texte. K latinským, nemeckým a maďarským prísloviam uvádzame v zátvorke slovenský preklad.

Materiál prísloví, porekadiel a úsloví v rámci jednotlivých kapitol člení ešte Záturecký pod rozličné heslá a tam usporadúva v abecednom poriadku. Jednako nie vždy dôsledne, kombinuje totiž takéto usporiadanie z hľadiska významovej súvislosti. Ponechávame v podstate toto dvojaké autorovo usporiadanie materiálu v snahe nenarušovať priveľmi jeho systém. Usilovali sme sa ho len upresniť, a to v súvislosti s jazykovou úpravou, ktorá v mnohých prípadoch zmenila Zátureckého poradie (zmena v písaní s/z, správne zaradenie hlásky y, ktorú Záturecký chápe len akusticky a kladie za i a pod.).

Záturecký uvádza veľké množstvo variantov k základnému zneniu príslovia či porekadla. Tento fakt zvyšuje odbornú hodnotu diela a aktualizuje ho i z hľadiska súčasnej folkloristiky. Autor bol azda úspornými dôvodmi nútený uvádzať varianty v skratke. Z variantu uvádza totiž len tú časť, niekedy len jedno slovo, ktorým sa určité príslovie alebo porekadlo odlišuje od základného znenia. Napr.: Najskôr užuj, potom jedz — rec — vyslov! V našom vydaní jednotlivé varianty rozpisujeme v plnom znení, teda: Najskôr užuj, potom jedz! — Najskôr užuj, potom rec! — Najskôr užuj, potom vyslov! Rozpisujeme ich jednak pre hodnotu, akú folkloristika pripisuje variačnému procesu folklórnych žánrov, a jednak pre lepšie a zreteľnejšie porozumenie textu; neraz totiž častým skratkovitým uvádzaním trpí zrozumiteľnosť najmä zložitých výrokov.

Na rozdiel od originálu sceľujeme alebo vôbec vynechávame také výroky, kde autor uvedením spisovného i nárečového tvaru jedného a toho istého slova mylne vytvára variant. Napr.: Vošiel do toho ako starý kôň do štvorní — štverní. Ponechávame len jedno znenie: Vošiel do toho ako starý kôň do štvorní. Podobne: Má vlčiu hmlu — mihu — mhlú. Preberáme len znenie: Má vlčiu hmlu. V opačných prípadoch, kde ide o typický variant a Záturecký ho uvádza ako samostatný základný výrok, v našom vydaní ho zaradujeme na správne miesto, totiž ako variant k základnému výroku. A zasa

rozpájame príslovné výroky, ktoré majú hodnotu samostatných výrokov základného charakteru a Záturský ich radí mylne ako varianty. Napr.: Čas je drahý. — Čas nečaká nikoho. — Čas ťa naučí. — Čas uteká. — uvádzame každý výrok samostatne, pretože obrazové jadro a tým aj význam týchto prísloví je rozdielny.

Týmto odlišným usporiadaním sa čiastočne zmenil rozsah zbierky, takže, hoci sme zachovali Záturského orientačné označovanie prísloví po piatich, naše čísla nie vždy zodpovedajú číselnému označeniu v pôvodine.

Poznámky a vysvetlivky uvádza Záturský jednak vo vlastnom texte, jednak pod čiarou. V tomto vydaní prísloví všetky poznámky a vysvetlivky k jednotlivým kapitolám zaradujeme hneď za príslušnú kapitolu a označujeme číslom príslovia, na ktoré sa poznámka vzťahuje. Poznámkový a vysvetlivkový materiál má dvojité autorstvo. Prevzali sme mnohé Záturského poznámky — v reedícii ich označujeme Z. Nepreberáme tie, kde autorovo vysvetľovanie nie je výstižné, je prinaivné, kde význam výroku je dnešnému čitateľovi zrejmy, a najmä vynechávame tie poznámky, ktoré boli určené českému čitateľovi, a teda týkajú sa najmä jazyka. Štylizáciu prevzatých vysvetliviek sme v niektorých prípadoch upravovali, alebo sčasti nahradzovali novou. Skratka Šuj. sa týka niektorých prevzatých vysvetliviek Františka Šujanského. Do oddielu poznámok sme presunuli paralely z moravských, sliezskych, maďarských, nemeckých a latinských zbierok prísloví, ako aj odkazy na niektoré menšie pramene.

Vo svojich poznámkach sme sa usilovali vysvetliť historické, geografické, etnografické a folklórne skutočnosti, o ktorých sa v texte hovorí. Usilovali sme sa poukázať aj na zmysel a obsah výrokov, ktoré by sa mohli mylne chápať. Sme si vedomí, že poznámkový aparát, vysvetľujúci nesmierne myšlienkové bohatstvo prísloví, by mal byť predovšetkým spracovaný s hlbokým ponorom do kultúrnej histórie, žiaľ, toto je zatiaľ odbor u nás primárne pestovaný. Jednako nevyhnutnosť všeobecného kultúrno-historického hľadiska prechádza na ďalšie práce o slovenských prísloviach.

Vlastný text prísloví, porekadiel a úsloví predstavuje po stránke jazykovej dosť zložitý problém. Ako uvádza Záturský v úvode k svojmu dielu, je tento materiál najrozličnejšieho časového autorského pôvodu a je publikovaný v spisovnom i nárečovom znení. Zo zachovanej Záturského pozostalosti sa nedalo dosť dobre zistiť, nakoľko on sám upravoval príspevky, ktoré mu zasielali spolupracovníci, alebo ktoré sám excerpoval z publikovaných zbierok. Dá sa však takmer s istotou predpokladať, že mnohé z použitých príspevkov zberateľov upravoval. Svedčí o tom korešpondencia s Jánom Vansom o prísloviach z Gemera alebo s Jánom Makovickým o prísloviach z Liptova (Lipt. archív MS), ako aj s inými spolupracovníkmi, s ktorými sa radí, v ktorom nárečovom znení uvádzať duplicitný materiál, alebo žiada vysvetlenie jemu neznámych nárečových výrazov.

Pri jazykovej úprave Záturského Prísloví sme sa usilovali zachovať autorov zámer, no súčasne sme mali na zreteli čitateľské poslanie tohto diela v súčasnosti, a to vyžadovalo ohľad na súčasnú formu spisovnej slovenčiny. Keďže príslovia i porekadlá ako druhy folklórnej tvorby tradičného charakteru majú do značnej miery ustálenú štylisticko-syntaktickú podobu, dovolili sme si menej zásahov do syntaxe a stavby viet, zato dôslednejšie sme postupovali pri prenesení diela do dnešnej hláskoslovnej podoby. O postupe v nárečových textoch sa zmiňujeme osobitne.

Jazyková úprava sa netýka napospol všetkých javov pociťovaných z hľadiska súčasnej spisovnej normy ako nesprávne, či zastaralé. Ide predsa o druh folklórnej tvorby so špecifickými, ustálenými znakmi, a tie sme rešpektovali. Takýmito špecifickými znakmi sú okrem iných archaizmy, ako napr. tvary *jest*, *jesto*, *nejest*, *nenie*, ktoré ponechávame.

Slovesné tvary typu *dadia* ponechávame miesto novších *dajú*, *strižie*, *strižu* miesto *strihá*, *strihajú*.

Archaický tvar ponechávame v prípadoch, kde má rytmickú funkciu: *Čo rekne, to brechne*.

Podobne z toho istého dôvodu nechávame väzbu *blázny byť*.

Ponechávame staršie väzby ako: Človek je iba dotiaľ človekom, kým si slova stojí. Jednu ovcu mal, svojím salašom stál. Prázdno ani týždňom pred stvorením sveta. Zlodej hľadá plnej komory a dôjde i pustej. Pasie oči po človeku. Vypovedal mu z priateľstva. Chodíš v hosti, čakaj i ty hostí. Hlad psu brat. Za fašiangy pôst.

Zachovávame staršie tvary v skloňovaní: *po nociech*, *po Hodiech*, i v prídavných menách: *Kto postižen*, *ten ostrížen*.

Do dnešného spisovného spôsobu prepisujeme tvary — Bôh — Boh, živôt — život, mlúvi — vraví, hovorí.

Podľa dnešnej pravopisnej normy píšeme:

osobné mená: Hrehor — Gregor, mená obyvateľov utvorené od zemepisných mien alebo iným spôsobom: Handelčan — Handelec, Lupták — Lipták.

Názvy krajov, miest a dedín upravujeme do dnešnej podoby:

Bariov — Bardejov, Bruzník — Brusník, Stryhová — Strehová, Potor — Pôtor, Turec — Turiec.

Adjektíva utvorené od zemepisných mien píšeme malou literou:

Bardiovský — bardejovský, Bytčiansky — bytčiansky, Kurimský — kurimský, Tunežický — tunežický.

Malou literou píšeme adjektíva v spojení ako: Apríľová chvíľa — aprílová chvíľa, Krupinské víno — krupinské víno, Jakubský roj — jakubský roj, Michalská jahoda — michalská jahoda.

Dĺžku samohlások upravujeme podľa spisovnej normy.

Zmeny v kvalite spoluhlások robíme v takýchto prípadoch:

v prostried' — vprostred, pomodz — pomoc, nehat' — nechať, nehtami — nechtami, chudopacholsky — chudopaholsky, jelennie — jelenie, vinnovatý — vinovatý, bociaň — bocian, murín — murín, bôrg — borg, chôr — chór, môhol — mohol, rôjiť sa — rojiť sa, shovôrčivý — zhovorčivý, živôt — život, porod — pôrod, škriňa — skriňa, plášty — pláсты, zkušuje — skusuje, svatba — svadba.

Hláskoslovné zmeny v cudzích slovách zdomácnelých:

galije — galeje, Heródes — Herodes, honór — honor, indicho — indigo, káplonka — kaplnka, kvestári — kveštári, lekcija — lekcia, mezerija — mizéria, natúra — nátura, prépošt — prepošt, summa — suma.

Písanie a/ä, s/z, y/i, l/ľ a pod. upravujeme podľa dnešného pravopisného úzu, podobne upravujeme aj jotáciu.

Aj asimiláciu upravujeme podľa dnešného úzu:

bratčok — braček, céra — dcéra, detsku — decku, jeľ'a — jedľ'a, riedčica — riečica, salo — sadlo.

Iné hláskoslovné zmeny, ktoré sme ešte vykonali v zmysle súčasných požiadaviek spisovného jazyka: búzy — fúzy, na čertvzjať'a — na čertvzatie, darobniny — daromnice, grib — hrib, hoď'ajaký, hoď'akomu — hocijaký, hocikomu, od hodinák — od hodiniek, nazpak — naspäť, choc — hoc, chotčo — hocičo, chodák — chodec, choť'a — hoci, jarmark, jarmak — jarmok, kotál — kotol, krasta — chrasta, krielce — krídelce, na kriedlach — na krídlach, krú — krv, kuať — kovať, kvoka — kvočka, ledvác — ledva, lež — lož, mesto — miesto, mudrec — mudrc, nahromaždil — nazhromaždil, naozajst — naozaj, nevždy — nie vždy, nejel — nejedol, nestarejú — nestarajú, nevyžmýchaný — nevyžmýkaný, nezrady — znezrady, odkap — odkvap, ošal — ošiaľ, pavnička — panvička, peststvo — pestvo, píšteľky — píšťalky, pohrab — pohreb, pradza — priadza, prepast' — priepasť, pramier — pranier, prez — cez, provrieslo — povrieslo, prú — prv, rubár — rubáč, smrčina — smrečina, sňah — sneh, spravedlivost' — spravodlivosť, sriebro — striebro, stajeň — stajňa, šerha — šarha, štestia — šťastie, tiskne — tisne, trpelivost' — trpezlivosť, uhorený — ohorený, umrláčik — umieráčik, vynde — vyjde, vyzvliecť — vyzliecť, vyzvliekať — vyzliekať, zapre — zavre, zvetrel — zvetril, žleb — žľab, žlt' — žlté.

V tvarosloví sme urobili zmeny v prípadoch ako:

nominatív pl.: bociane — bociany, husy — husi, motúze — motúzy, plúce — plúca, prse — prsia, duchy — duchovia,

lokál pl.: háboch — hábach, ovsi — ovse,

inštrumentál pl.: so psý — so psami, zo zlatýma rukama — so zlatými rukami.

V prídavných menách sme urobili tieto úpravy:

nominatív sg. m. zakončený -lý, -ní meníme na dnešnú normu: shnilý — zhnitý, srastlý — zrastený, ustalý — ustatý, zbesnelý — zbesnený, zdivelý — zdivený, každodenní — každodenný a pod.,

genitív sg.: bližnieho — bližneho,

nominatív sg. fem. zakončený na -ia meníme na -á: dolnia — dolná, kostolnia — kostolná, polnia — polná, pozadnia — pozadná, prostrednia — prostredná, rannia — ranná, sobotnia — sobotná,

nominatív pl. n. na -ie meníme na dnešný spôsob: večernie — večerné, zadnie — zadné, zimnie — zimné.

Tvar privlastňovacích prípadných mien ako napr. Cigánove deti meníme na dnešný tvar Cigánove deti.

V používaní zámen urobili sme zmeny v prípadoch ako: jedneho, jednoho — jedného, oňho — o neho, kyeho — kiego (náreč.).

V neurčitkoch a časovaní slovies urobili sme oproti originálu viaceré zmeny:

Tvary slovies podľa tzv. druhej triedy v minulom čase upravujeme podľa dnešnej normy: nestihnul — nestihol, zabudnul — zabudol.

Krátko tvary v neurčitku i v časovaní nahrádzame tvarmi zdĺženými:

boleť — bolieť, smeť — smieť, sovieť — zovieť, vraveť — vravieť, vytrezveť — vytriezvieť, vyvraveť — vyvravieť, zmúdreť — zmúdrieť, povedlo — poviedlo, vytekly — vytiekli, chváľa — chvália, práša — prášia.

Príslovky, ktoré sa v diele píše zväčša rozdelené, upravujeme do dnešnej podoby:

dobré že — dobreže, do čista — dočista, kde že — kdeže, na čas — načas, načo že — načože, na dobre — nadobre, a pod.

Podľa dnešnej spisovnej normy píšeme spolu niektoré častice:

chvala Bohu — chvalabohu, nedaj Bože — nedajbože, poručeno Bohu — poručenobohu, Verím boha — verímboha, z mŕtvych vstania — zmŕtvychvstanie.

Skladbu, stavbu a radenie viet sme upravovali len v tých prípadoch, ktoré sa nijako nezrovnávajú s dnešnou spisovnou normou, napr.:

1. Väzby znejúce cudzo v slovenčine nahradili sme bezprostrednejším výrazom: Čert má moc cukru, aj hriech robí sladkým. — Čert má moc cukru, aj hriech osladí. — Vól hodsbyš ho prez celý svet previedol, ten len volom bude. — Vola hocbys cez celý svet previedol, len volom bude. Nech sa sto hromov treskne doň! — Nech sto hromov treskne doň!

2. Spojenia ako: utrhne si, nemudruj sa, učiť sa čomu, žartovať sa, sme pozmenili na dnešné tvary: odtrhne si, nemudruj, učiť sa čo, žartovať.

Slovosled sme upravili v takýchto prípadoch:

1. kde sa nám inverzia videla neúčelná: Keby reč jeho bola mostom... pozmenili sme na: Keby jeho reč bola mostom... Múdre ucho nedbá na hlúpych ľudí reči. — Múdre ucho nedbá na reči hlúpych ľudí. — Darma hrniec čierny umývaš... Darma čierny hrniec umývaš... Každý súci do vojny, čo kričať vie. — Každý súci do vojny, čo vie kričať.

2. kde znenie výroku zdá sa byť ústupkom abecednému zadeleniu pod určité heslo, alebo odvodením z iného jazyka: Pes aký do chrámu, taký z chrámu. — Aký pes do chrámu, taký z chrámu. — Črviak, keď sa do chrenu zažre, myslí... Keď sa červík do chrenu zažre, myslí...

3. kde ide o násilný slovosled: Ak ho na trhu nevyšteká mäsiar, na kláte ho nevyseká. — Ak ho mäsiar na trhu nevyšteká, na kláte ho nevyseká. Len ho za strašidlo vstrčiť do konopí na vrabce. — Len ho do konopí vstrčiť za strašidlo na vrabce.

Tam, kde sa nám znenie výroku videlo rozvlácnym, vynechali sme zbytočnú časť; výrok nadobudol týmto zásahom rytmickosť:

Požičaj žobrákovi koňa a utečie ti aj s ním. — Požičaj žobrákovi koňa, utečie ti aj s ním. Ten má v hlave hlúby, kto čo zvie, hneď vytrúbi. — Ten má v hlave hlúby, čo zvie, hneď vytrúbi. Poradiť sa od kozuba a od baby. — Poradiť sa kozuba a baby.

Slovosled originálu sme ponechali v takých prípadoch, kde má zrejmú rytmickú funkciu, napr.: Bolí hanba.

Interpunkciu sme dôsledne prispôbovali dnešným pravopisným zásadám, hoci v prísloviach interpunkcia nemá len gramatickú funkciu, ale zdôrazňuje špecifickú dvojdielnu formu prísloví. Napr.: u Záturského príslovie Staroba hotová choroba, meníme takto: Staroba, hotová choroba.

Interpunkciu po vokatívach a po rozkazovacom spôsobe autor nepoužíva dôsledne. Jednako pridŕžali sme sa jeho spôsobu označenia interpunkcie, pretože vo výroku, ktorý má síce podobu rozkazovacej vety, môže ísť niekedy len o radu. Takéto výroky preberá autor často z knižnej predlohy a v tom kontexte mohol mať výrok rozličnú funkciu, preto sú takéto prípady raz označované bodkou, raz výkričníkom.

Niektoré príslovné výroky i porekadlá sú označené úvodzovkami. V našom vydaní úvodzovky rušíme, lebo sú v zaradení výroku do zbierky prísloví zbytočné, i keď pochádzajú azda z knižného textu, ktorý sa nám nepodarilo zistiť. Podobne rušíme úvodzovky v prípadoch ako: „bodajzdrav“ — bodajzdrav, „pamodaj“ — pamodaj. Krosná nepotrebujú behúňa, ale „sed“ u mňa“. — Krosná nepotrebujú behúňa, ale sed u mňa.

V snahe zjasniť text, ktorého význam znejasnel vynechaním niektorého vetného člena, uvádzame tento člen v zátvorke: Pomsta i na chromom dôjde. — Pomsta i na chromom (koni) dôjde.

Opravili sme tlačové chyby i čechizmy, ktoré vklzli do diela azda sadzačovým zásahom, hoci niekedy

mohli byť aj v rukopise. Ide o prípady ako:

chceš-li — ak chceš, hněv — hnev, jestli — ak, jícen — pažerák, mlha — hmla, nezapomínej — nezabúdaj, slunce — slnce, svoboda — sloboda, tkadlec — tkáč, zač — po čom, za čo, zítra — zajtra. Ponechali sme však v čechizovanej forme príslovia a porekadlá typu: Snům nedej nás mámiti, pričom sme v poznámkach vysvetlili ich pôvod.

V Záturského zbierke Prísloví vyskytujú sa, i keď nie vo veľkej miere, niektoré príslovia, porekadlá a úslovia v nárečovom znení. Zastúpené sú takto západoslovenské, východoslovenské, ba aj niektoré okrajové nárečia, ako napr. nárečie spišských a oravských goralov.

V tejto súvislosti treba uviesť, že nárečový zápis nie je ani dôsledný, ani verný. Poväčšine v prísloviach nárečového znenia sa vyskytujú znaky vtedajšej spisovnej normy. Pretože nemáme možnosť porovnať tieto výroky so znením, v akom ich Záturskému dodali zberatelia, upustili sme od dôslednej úpravy takýchto prísloví dvojakeho jazykového systému.

Nárečovú formu prísloví a porekadiel sme menili na spisovnú, ak išlo o výrok známy všeobecne, napr. Statečnost na večnosť. — Statočnost na večnosť. Pil zemrel, nepil zemrel. — Pil zomrel, nepil zomrel. Ve si se dorejdiu. (Gemer) — Veď si sa doriadil. Vele rečí skaza. — Veľ'a rečí skaza.

Tam, kde autor uvádza veľmi nedôsledný nárečový zápis, totiž keď takmer celý výrok je v spisovnej forme a len jeden výraz nárečový, a ani nejde o výrok špecificky sa viažuci k nárečiu určitého kraja, uvádzame tento nárečový výraz v spisovnej reči. Takto sme pozmenili ojedinelé nárečové slová na spisovné tvary, ako: handár — handrár, ľateže — ľad'ťeže, ociera sa — obtiera sa, pícha — pichá a pod.

Osobitným prípadom sú príslovia z Trnkovej zbierky Príslovia Slovákův moravsko-uherských, Brno 1831, ktorú Záturský takmer celú uviedol vo svojom diele, ba aj so zložitým Trnkovým grafickým označením výslovnosti, napr.: Nenie horšíá, jako keď sa chudobný na kon dostane. — Myš do dědiny němohla, tekvicu něšla. — Vlačšá sín než dóm. Všetky Trnkové príslovia, pokiaľ sa u Záturského vyskytli, sme prepisovali do spisovnej normy: Budi čnostný, budeš šťastliv. — Buď čnostný, budeš šťastlivý.

Zásadne sme nárečové znenie zachovávali tam, kde nárečovosť je základom rýmu a najmä rytmu, alebo kde ide o výrok špecificky zviazaný s určitým krajom:

Dobrym škodí, kto zlym hová. — Kde sa lesní, tam sa klesní. — Na svätého Vida, čo nebude nikdy. — Vzdychá ako sýty nad jelity. — Zo skúsenia poučenia. — Kto nepilnuje svego, kyjom do tego. — Neufaj sa v kvece, až je plné vrece. — Keď zarodí grozlák, napije sa každý soplák.

Z hľadiska jazykovej úpravy v prípadoch nárečového znenia sme len upresňovali prepis podľa dnešných zásad transkripcie nárečových textov pre čitateľské potreby. Neoznačujeme mäkkosť slabík *de, te, ne* a rozlišujeme znaky *i* a *y*. Zato vo východoslovenských nárečiach označujeme *l'* (na rozdiel od autora) a používame aj rozlíšenie *č, ž, š* — *ć, ź, ś*. Takisto sme sa usilovali na správnu mieru uviesť označenie kvantity.

Slovník menej známych a nárečových výrazov sme zostavili nezávisle od slovníka Záturského, ktorý pri vysvetľovaní slov musel brať ohľad najmä na českého čitateľa. Bohatstvo slovnej zásoby, ktorou sa realizujú obrazy prísloví, porekadiel a úsloví, je mnohostranné. Niektoré výrazy ani napriek odbornej konzultácii sa nám nepodarilo zistiť, ich význam bude teda čitateľovi čiastočne zrozumiteľný len z kontextu.

Záturský vypracoval k Prísloviám register, ktorý mal umožniť orientáciu v tomto diele veľkého rozsahu. No systém, na základe ktorého je register vypracovaný, tomuto účelu nezodpovedá. Záturský jednak neregistruje každý výrok, a tie, ktoré registruje, vlastne opakuje takmer v ich plnom znení, alebo v obsahovej skratke.

Pretože z hľadiska súčasnej paremiológie súborné vydanie prísloví nemá nijakú odbornú hodnotu bez registra, vypracovali sme k Záturského Prísloviám register podľa nových paremiologických zásad, a to utvorením hesiel podľa tematického alebo obrazového jadra príslovia, porekadla, ba aj úslovia. Naposledy takýmto spôsobom vytvoril register k vydaniu Čelakovského Mudrosloví v r. 1949 Karel Dvořák. Pri tomto systéme každý výrok je zachytený najmenej jedným heslom, vystihujúcim jeho obrazové jadro alebo tému. Počet hesiel k jednotlivým výrokom závisí od ich formy. Napr. výrok: *S ohněm nežartuj, vode never,* — je zachytený v registri pod dvoma heslami: *ohněň a voda*. Príslovie *Kto zrubí, ten hubí, kto muruje, ten bubnuje,* — je uvedený pod štyrmi heslami, a to *zrubit', hubit', murovat', bubnovat'*. Okrem tematického jadra zachycujeme niekedy aj orientačné slovo, napr.: *Vysmíeva sa kotol hrncu a oba sú čierni*. Uvádzame okrem tematického jadra *vysmíevať* sa aj

orientačné slovo *kotol*, *hrniec*. V prípadoch, kde ide o prirovnanie, napr. čierny ako havran, hľadá ako striež, čuší ako syseľ v diere, ku ktorým sa vzťahuje množstvo variantov, v registri uvádzame základné stabilné heslo — čierny ako, hľadiť ako, čušať ako; z druhej časti prirovnania vytvárame heslo, len ak ide o nezvyčajné prirovnanie.

Výroky rovnakého obsahu, napr. preklínania, zlorečenia, orientačne uvádzame pod heslom, ktoré sa vo všetkých vyskytuje, v tomto prípade slovo *Bodaj*; obrazové jadro v heslovitej podobe uvádzame len pri výrokoch zložitejších, napr.: *Bodaj ho nevoľa, a to tá zlá metala!* sa v registri vyskytuje pod neslom *nevoľa* a orientačne pod heslom *bodaj*.

Príslovia, v ktorých sa vyskytuje spojenie *starý človek*, *rozumný človek*, *chudobný človek* uvádzame len pod heslom *starý*, *rozumný*, *chudobný*, pretože sú základným nositeľom významu.

Metaforické vyjadrenia v prísloviach ako napr. — *boží dar* (chlieb), *posol boží* (smrť), *boží gajdoš* (organista), *zlá voda* (poverové) uvádzame v registri ako heslá.

Podobne v registri sme uviedli všetky osobné mená, mená národov, zemepisné názvy krajov, miest, riek a pohorí, pokiaľ sa vyskytujú v príslovných výrokoch.

Duplicitné výrazy (kniha, knižka — klepanie, klepotanie a pod.) uvádzame len pod jedným heslom.

Negatívne tvary sa v registri vyskytujú v pozitívnej forme; čiže pod heslom *dať*, *vedieť*, *šťastlivý* treba hľadať aj heslá *ne-dať*, *nevedieť*, *nešťastlivý*.

Heslá, ktoré sme utvorili z nárečového znenia príslovia, uvádzame v spisovnej forme: *hiba* — chyba, *bida* — bieda. Výnimku tvoria špeciálne odborné výrazy vyskytujúce sa v nárečovej podobe ako *grozlák* (západoslov. — druh vína), čo uvádzame v pôvodnom znení.

Do registra sme nepojali rozličné výrazy, napr. vyjadrujúce množstvo, ktoré však netvoria nijaký obraz. Ide o prípady ako *ničového nič*, *ani zbla*, *ani zmen*, *do byle* a pod. Čitateľ ich nájde v podrobnom obsahu diela pod názvom Počet.

Z podobných príčin, nejde totiž o skutočné príslovia ani porekadlá, ba ani úslovia, nepojali sme do registra výroky z kapitol XVII, 19 a — e, bb — h, 20, 21. Takisto sme netvorili heslá z dodatkových kapitol, XIX. Z detského sveta a XX. Hlasy zvierat a vecí.

Napokon do registra ani do slovníka sme neuviedli prezývky, nadávky a slovné vyjadrenia jednotlivých stavov a vlastností, ktoré uvádza autor na konci jednotlivých oddielov; čitateľ ich nájde podľa obsahu knihy.

Register je sádzaný jednak základným typom, a jednak kurzívou. Prvý prípad tvoria heslá vytvorené z jednorazových výrokov. Kurzívou vytlačené heslo je titulom oddielu, väčšieho či menšieho, v ktorom sú zhrnuté viaceré príslovia alebo porekadlá s tým istým obrazovým jadrom alebo témou.

Číslo uvedené za heslami registra znamenajú kapitolu a v nej číslo príslušného výroku.

Naostatok chceli by sme pripomenúť, že akokoľvek podrobne vypracovaný register k zbierke prísloví a porekadiel neumožňuje takú rýchlu a mechanickú orientáciu, akú poskytuje slovník, hoci register má slovníkovú podobu. Predpokladáme, že spisovateľ, prekladateľ alebo pracovník z odboru folkloristiky bude predovšetkým popri využívaní registra čítať aj samotné texty.

Dr. Mária Kosová

1. Dospelí a deti

Dáme ťa židom na hrebene!¹

Ide Bobo!²

I ja, i ja, i Žofia, zavláčiem ťa do močila, do takého hlbokého, že nevyjdeš nikdy z neho!³

Ide pavúk po papuči, kým sa (Hanka) nerozpučí!⁴

5

Ide svrček po stene, kým sa (Marka) zasmee. — Ide pavúk po stene, kým sa (Marka) zasmee.⁵

Hijó, hijó na koni, máme Turka v pohoni; za ním, za ním do skoku, kopijou mu do boku; za ním idú zástavy, ostré šable do hlavy!⁶

Kdeže si stračkám delil? — Kdeže si stračkám rozdával?⁷

Koľko smrčkov za grajciar? — Koľko smrčkov za peniaz? (*Pozri 14.*)⁸

Kto ťa to tak po ruke udrel?⁹

10

Máme hrnce na predaj! *Vraví žena, nesúca dieťa na chrbte. Druhá, opačujúc dieťa, hovorí:* Deravé sú, deravé!

Neplač, kúpime ti pleskáč!

No, len si poplač, budeš krajší.

Osievame múku v deravom klobúku; čo naosievame, to žobrákom dáme. — Osievame múku v širokom klobúku; čo naosievame, to žobrákom dáme.¹⁰

Smrk, Dorka, dobrá polievka? (*Pozri 8.*)¹¹

15

Tisíc rakov, jedna sliepka!¹²

To pánboh koláčiky vozí.¹³

Uč sa, pôjdeš za hudca!

Varila mamička kašičku, varila, varila; tomuto dala na lyžičku, tomuto na panvičku, tomuto na tanierik, tomuto na mištičku a tomuto hlávku odrezala a párala rybočku, párala, párala.¹⁴

Vyšiel vrabec na latu, videl (Marku) strapatú: a ty (Marka), učeš sa, prídu k tebe vohľacia.

20

V tejto štici štyria vlci, von, von, huncúti!¹⁵

Pozn. Na detskú otázku. Kde som sa vzal? odpovedajú rodičia v pomykove: Voda ťa doniesla. — Cigánka ťa tu nehala.

¹Strašenie detí. Z. — Porov. ľud. pieseň Limbora, limbora... J. Kollár, Národné spievanky I, s. 340. Podomoví obchodníci predávali alebo za domáce predmety vymieňali po dedinách rozličný drobný tovar, medzi iným aj hrebene. — Pri prvom upravovaní účesu vydatej ženy, pri čepčení, odstihli dievčaťu časť vrkoča, za ktorú obchodník v meste dal hrebeň alebo kuchynskú dosku a váľok.

²Strašenie malých detí. Z.

³Hovorilo sa deťom pri iskaní. Z.

⁴Hovorilo sa rozhnevanému dieťaťu. Z.

⁵K plačúcemu dieťaťu. Z.

⁶Pritom sa dieťa na kolene podhadzuje ako na koni.

⁷Dieťaťu na tvári zašpinenému od jedla. Z.

⁸Smrkajúcemu dieťaťu. Z.

⁹Dieťaťu s kusom chleba v ruke. Z.

¹⁰Dieťaťu sa drží hlava a kníže sa z boka na bok Z.

¹¹Porov. č. 8

¹²Žartovná pochvala. Z.

¹³Utišovali sa deti, keď hrmelo. Z.

¹⁴Pri tejto rečňovanke mieša sa prstom malému dieťaťu po dlani ako pri varení, potom sa dotýka prstov, hovoriac: tomuto atď. Keď sa príde k malíčku, hovorí sa o páraní, ktoré sa znázorňuje akoby kráčaním prstami po ruke dieťaťa, až pod pazuchu, kedy sa poštekli a dieťa sa rozosmeje. Z.

¹⁵Pritom ťahal chlapca za šticu. Z.

2. Cvičenie výslovnosti

(Hovorí sa deväť ráz za sebou.)

A tie vrabce z toho trňa štrnk, brnk do trňa.¹

Hore potokom, dolu potokom podpiera sa pán konským kopytom.

Horí, horí svätý Ján, vyletelo deväť vrán. Jedna vraví: dobre horí. Druhá vraví: dobre horí. Tretia vraví: dobre horí atď.²

Naša okenička je najvypupenčekovateľnejšia.

25

Naše húsatá sa všetky cez priekopu poprekoprcovali.

Okolo Dobronivej deväť žiačkov chodí. Jeden vraví Dobronivá, druhý vraví Dobronivá, tretí vraví Dobronivá atď.³

V mojej materinej peci myši pištia.

Železo, železo, oželezilo si sa. — Koleso, koleso, okolesilo si sa.⁴

¹Najmä na cvičenie výslovnosti *r. Z.*

²Ohlas slávnosti letného slnovratu, ktorý pripadá na deň 24. júna (podľa cirkevného kalendára sviatok sv. Jána Krstiteľa). V detskej rečňovanku sa zachoval obraz pálenia svätějanských ohňov, najtypickejšieho prvku obradu slávnosti letného slnovratu. V tejto podobe rečňovanka má výchovnú funkciu, pomáha zdokonaľovať výslovnosť u detí.

³Rečňovanka zameraná na cvičenie reči u detí — Dobronivá, dnes Dobrá Niva, dedina v Novohrade.

⁴Rečňovanka z detského folklóru (porov. č. 23. a 26.), slúžiaca na cvičenie výslovnosti u detí. — Iné rečňovanky pozri Zborník Matice slovenskej I, s. 160. Z.

3. Rozličné detské vety

Čit! Vstane pán hore, bude biť!

30

Čertu vyzváš, keď nohami opálaš! *Adalb. Noga 16.*¹

Čo zvýši, to bude Mariši, a čo zostane, to Zuzane.

Daj do páru, vezme ťa pánboh na chmáru. — Daj do páru, aby ťa nechtyl pes za sáru, a do tretice, aby ťa nechtyl za nohavice. — Daj do páru, aby ťa nechtyl vlk za sáru, a do tretice, aby ťa nechtyl za nohavice.

Dúchaj, keď si bruchaj.

Huli, beli, čiči, prasa v peci kvičí.

35

Huter, futer, šmyk do kapsy!

Iste, vy ste, psi ste, zjedli by ste po kabáči.

Izu, izu, vši ma hryzú, átom, bátom za kabátom. *Adalb. Wesz 5.*

Keď neveríš, choď na keveríš.

Kto je bosý, toho pánboh nosí; kto je obutý, ten je nadutý.²

40

Kto neverí, do zadku nosom uderí.

Kto popod pec sadá, ženu si hľadá.³

Nebi, budeš v nebi; ak budeš biti, dostaneš po r...

Nekašli, aby ťa nenašli.⁴

Nestar sa, budeš starý.

45

Ondrej neondej, príde mať, bude kliat'.

Otvor ústa, dám ti chrústa.

Pri peci sú dobré veci, a za stolom bijú kolom.

Prišiel Peťko, zjedol všetko; prišiel Gusto, našiel pusto; prišiel Šimáš, už nič nemáš.

Psovi mucha a človeku jahoda.

50

Tovariš ako myš, majster ako flajster a učen' je pán.

¹Rýmovačky tohto typu tvorili svojím obsahom súčasť výchovy. Obrazmi zdanlivo poverového významu sledoval sa vlastne prakticky výchovný cieľ; v tomto výroku sa napomína dieťa k spôsobilému sedeniu.

²Ďetská rýmovačka s výrazným triednym cítením: chudobný vo význame dobrý, bohatý tu znamená nadutec.

³Nejde o detskú rečňovanku.

⁴Ďetské. Porov. podobný obraz v ľud. piesni Anička, dušička...

4. Rečňovanky pri hrách; o zvieratách; pri prírodných úkazoch

Abeceda skáče, jedla by koláče; koláčov nemáme a chleba nedáme.

Á bé cé dé mačka pradie, kocúr motá a vlk zametá okolo plotu.

Á bé cé dé é ef, prišiel k nám Jozef, *gé há í ká*, doviedol nám psíka, *el, em, en ó pé q (kú)*, chytil ho za labku, *er es té ú vé x*, chytil ho za chvostík, *ypsilón zec*, už je koniec.

Á é í ó ú, na peci orú.

55

Á bé cé dé í ká, zjedla mačka psíka.

Adam, Eva, Abrahám, všetky zuby vytrhám, ani jeden nenechám.

Anduš, kdes'?' Ty starý pes, a ja mladá veverička, a ty za mnou bež!

Bola jedna zelená sviňa, už sa rozprávka začína; a tá zelená sviňa mala tetku, už je rozprávka v prostriedku; a tá tetka bola rozpasená, už je rozprávka dokončená.¹

A: Cincipára. *B*: Hrach sa zvéra. *A*: Na kamenci. *B*: Štyria mládenci.²

60

Cip, cip, cipušky, poslali panie na hrušky, podriapali kožušky, povešali na vráta, príde kušnier, popláta. Všššš! všššš! — Cip, cip, cipušky, poslali mačky na hrušky, podriapali kožušky, atď'.³

Daniel — štyri kočky zadrhel, a tú piatu nemohel, prišiel kocúr, pomohel.

Domine, domine, sedí rektor v komíne a rektorka za pecou, bije deti palicou.

Duj, Kubo, duj, odpadni mi, hruška, do mojego bruška!⁴

Dúha, dúha, načo piješ, či na mokro, či na sucho?⁵

65

Ešte nie, ešte kaša v hrnci vrie!⁶

Hajda, hajda, umrel starý vajda; umrela vajdová, ktože ich pochová?⁷

Havrany, havrany, počkajte ma málo, kým si bundu oblečiem, za vami sa povlečiem.⁸

Hu, hu, hu, babička, na Galvaneje jabĺčka, hu!⁹

Hurdu, hurdu, masla hrudu, maslo k sebe, cmar osebe. Ide žobrák po ulici, pýta masla kúpiť, panebože, pomáhajte tú smotánku zmútiť!¹⁰

70

Chrúst, chrúst, okolo úst, ham do úst!¹¹

Išla blcha do kožucha, postretla tam voš: Nechod'te ta, pani kmotra, veď nás je tam dosť!

Jastrab letí, nemá detí, a my máme, nepredáme, pánbožkovi darmo dáme. — Jastrab letí, nemá detí, a my máme, za sto zlatých nepredáme! — Jastrab letí, nemá detí, a ja mám, a ja mám, do komôrky

¹Paródia na rozprávku; hovorievala sa deťom, keď sa v neprihodný čas dožadovali rozprávania rozprávok.

²Rozumejú sa hrachy v zelenom struku. Ak uhádol počet, vyhral ich. Z.

³Pozri Zborník Matice slovenskej I, s. 213.

⁴Rečňovanka typu žartovného začítovania. — Vravievali ju deti, keď stáli pod stromom a čakali, kým im vietor zhodí hrušku. Z.

⁵Riekanka spojená s detskou hrou pri objavení sa dúhy. — Deti si poslinia dlane a niekoľko ráz zatľapkajú. Ak dlane ostanú suché, bude pekné počasie. Z.

⁶Pri hre na schovávanku, kým sú nie všetci schovaní. Z.

⁷Popevok pri detskej hre: dvojce detí sa chytí za ruky, menšie dieťa sa im cez ne prevesí, a oni ho spievajúc kolíšu. Z.

⁸Volajú deti za letiacimi vranami. Z.

⁹Pri streľbe z mažiarov urobených z blata. Z. — Na Galvaneje — vlastne na Galvanovie — prisvojovacia forma (turč. náreč.).

¹⁰Začítovacia formula, ktorou sa poverčivo zabezpečoval úspech pri mútení masla; neskôr sa magická funkcia formule stratila a stala sa detskou rečňovankou.

¹¹Hovoria deti, keď si niečo podávajú do úst, ale najprv s tým pohybujú sem-tam okolo úst. Z.

zatváram!¹²

Jašterička mladá, varuj ma od hada, a ja teba budem od mrcha človeka! — Jašterička, panička, chráň ma od hada!

Jedenci, dvenci, trinci, štyrinci, péga, léga, šichma, lichma, divula, diský, tánér, misa.¹³

75

Kavky, kavky, kde letíte? Do Nového Mesta vyrúbaná cesta kľúčom, povrazom, sedí baba za rohom, kŕmi deti tvarohom, a seba sa mliečičkom; len jej spadla lyžička do sladkého mliečička, nemohla ju vytrhnúť, musela sa upr... — Vrana, vrana, kde letíš? Do Nového Mesta, murovaná cesta kľúčom, povrazom, stará baba za vozom, kŕmi deti tvarohom, a seba sa mliečičkom, len jej spadla lyžička do sladkého mliečička, nemohla ju vytrhnúť, musela sa upr...

Kyn, kan, mystikan, voten, vôc, poza tôc, cibala, babala!¹⁴

Kynkaraka, kynka, dajže, bože, slnka, veď mi ti ho dáme, keď sa poihráme!¹⁵

Krúť sa, baba, dám ti mlieka!¹⁶

Kto sa najskorej oblečie, toho žaba do močidla zavlečie; králik, mihálik, lik, lik, lik!¹⁷

80

Kto tu bol? Dráb. Čo nám vzal? Diet'a. Ktoré? To malé. Plačme ho! (Zbor.): Umrel Ján, plačme zaň, i ty i ja, i Žofia, nu ty milá, nunu, nuty nu! *Trenčianska*.

Kvá, kvá, kvačica, čierna biela slepica; pod stolom sú drobce, kura vodu slopce.¹⁸

Káj, máj, kolimbaj, čo ti dám, to schovaj!

Malé páňa, kostrbáňa, v hustom háji kozy zháňa.

Maňušky, buzúčky, kde ste boli? U susedov. Čo ste tam robili? Maslo sme mútili. Prečo ste nám nedoniesli? Veď sme vám poniesli; stretol nás víček, rozbil nám hrnček, kšic, kšic na myši! (*Pozri 100.*)¹⁹

85

Melem, melem na organe, všetky prsty dolámané, iba jeden ostal, aby dačo dostal; čučoraj, tuto daj; kto doloží, bude boží, kto nedoloží, bude v čertovej koži! — Melem, melem na marmane, všetky prsty dolámané, iba jeden ostal, aby dačo dostal; čučoraj, tuto daj; kto doloží, bude boží, kto nedoloží, bude v čertovej koži!²⁰

Moji milí poslucháči, zjedli by ste po kabáči, a pán farár najväčší.²¹

Na ražeň tú ostatnú, na ražeň!²²

Nepredám si ho, nepredám, radšej si ho slanou vodou vychovám!²³

Neprš, neprš dežď, povezieme rež, na pagáčky, na koláčky, tebe dáme tiež.

90

Obstrihaná ovca beží do Jalovca a z Jalovca na vežu, tam jej hlavu odrežú. — Obstrihaná ovca išla do

¹²Rečňovanka spojená s detskou hrou, pri ktorej dvojce detí drží jedno menšie popod pazuchy, potom ho zdvihnú a utekajú s ním preč. Z.

¹³Detské vyčítovanie, paródia čísloviek od 1 do 12.

¹⁴Pri šteklení. Z.

¹⁵Odriekajú deti, krútiac pritom horiacou hlavňou. Z.

¹⁶Vlas, čnejúci z ovseného zrna, sa posliní a zrno sa potom samo krúti. Z.

¹⁷Spievajú deti, obliekajú sa po kúpaní. Z.

¹⁸Odriekajú deti, pohybujú hore dolu rukami, vzájomne zachytenými za kožu. Z.

¹⁹Hovoria deti, hladiac sa vŕbovými rozkvitnutými prútmi, maňuškami, po tvári.

²⁰Deti si poskladajú prsty na mlynček a melúc vyprosujú si niečo. Z.

²¹Paródia kázne. Diet'a pri prednese stojí na stoličke, predstavujúc kazateľa. Z.

²²Volajú deti za kŕdľom vrán.

²³Pri hre o „diťatka“. Podobné výkriky bolo počuť od slovenských matiek, keď im násilne odvážali deti na Dolnú zem. Z.

Krakovca; v Krakovci ju znali, vyšibať ju dali. — Obstrihaná ovca, nechod' do Miškovca; v Miškovci ťa znajú, vyšibať ťa dajú.²⁴

Odkroj si tohto chlebaka, to kukučka piekla a zajac miesil. *Hont*.²⁵

Okolo ohník, okolo, kto sa nemodlí, do toho! — Dym, dym, okolo, kto je mrcha, do toho. *Hont*.²⁶

Oprasila sa nám prvopáska, mala kanát dvančekom a tri svinky; privlkovali dva behovia, uchytili nám poludnie pred samým prasiatkom; vysekeroval mrščicu, plot za skok! Podvihol chodníček, pod' hore chvostíkom! *Trenčianska*.²⁷

Pánbožkova kravička, kde je tvoja mamička? Za horami, za dolami! Čo tam robí? Pivo varí. Po čom ho predáva? Po toliari. Bfrrk do neba!²⁸

95

Píšem, píšem pisáričku, napíšem ti šesťnásť, kto neverí, nech prečíta, či ich niečo šesťnásť.²⁹

Pod kolieny nemrlený!³⁰

Priniesol vtáčik slamku, slamku dám kravičke, kravička dá mliečka, mliečko dám mačičke.

Prší, prší, prší dážď, idú kury na sobáš a kohúti za nimi, pýtajú si slaniny.

Prší, prší, prší dážď, ktože bude kozy pásť? Príde Janko z Oravy, nakosí im otavy.

100

Púza moja, púza, kde si bola? U susedov. Čo si tam robila? Koláčiky som piekla. A či si aj mne nechala? Ej, veď som všetky spapala. (*Pozri 84.*)³¹

Slimák, slimák, vytrč rožky, dám to dievča na parožky, ak nevystrčíš von, spálime ti dom; a ty zhoríš v ňom!

Skade si? Z Novejsi. Čo predávaš? Filpasy.

Skade si? Z Novejsi. Čo tu robíš? Žobrem si. Kde ti je kapsa? Ušijem si. Kde ti je palica? Odtnem si.

Straka rapoce v Bielom Potoce, syn sa jej žení v Uhorskej zemi. Koho si berie? Sýkorku Dorku. Kde ju povedie? Do Ružomberku. Aké má šaty? Po samé päty.

105

Šujo, bujo, vypuť mi ho! Za koľko? Za (päť).³²

Umreli nám stará mati, kto ich bude nariekati? I ja, i ja, i Žofia.

Umrel nám neboráčik, prišli sme ho opáčiť; ak ho neopáčíme, zlým koncom pochodíme.

²⁴Pokrikovanie za ostrihaným. Z.

²⁵Pri núkaní chlebom. Z.

²⁶Deti sa pochyťujú za ruky a krútiac sa pospevujú. Z.

²⁷Rýmovačka vzniknutá zámenou koncoviek jednotlivých slov a prehodeným slovosledom. Správny text: Mala dvanásť kančekov a tri svinky, pribehli dva vlci, uchytili prasiatko pred samým poludním; vymrštil sekeru, skok za plot, podvihol chvostík, pod' hore chodníčkom! Z.

²⁸Pozri Zborník Matice slovenskej 1890, I., s. 160, 161, 201. — Po skončení rýmovačky vyhodila sa lienka na dlani položená, aby odletela. Z.

²⁹Podľa taktov vyjde 16 čiarok. Z.

³⁰Pri šteklení. Z.

³¹Hovoria deti, hladkajú mačku. Z.

³²Ak uhádne, koľko iný drží v zovretej pästi, vyhrá, ak neuhádne, prehrá. Z. — Iné rečňovanky pozri v Zborníku Matice slovenskej 1890, I., s. 143 — 161, 212, 213. Z.

5. Vyhrážky, detské

Cigoligo (Cigorigo) kapsa, kúpil (predal) koňa za psa, kým ho domov doniesol, všetku kožu mu zjedol.¹

Čakaj, veď ty prídeš pred náš pahôrok!²

110

Dáva, berie, pod kameňom žaby derie; a tie žaby kŕkajú, pokoja mu nedajú. — Najprv dal, potom vzal, pod kameňom žaby klal; a tie žaby kŕkali, pokoja mu nedali.³

Do školy — psi holí! — Ja sa tak nebavím!

¹Hovorí sa hulákajúcemu. Z.

²*Pahôrok* — trochu vyvýšené miesto pod domovou stenou. Z.

³Kto darovanú vec berie alebo žiada späť. Z.

6. Pokrikovanie za ľudmi

Báťa, kolesá sa vám krúťa!¹

Cinci, binci, bili sa Nemci okolo kríža pre kúsok makového slíža.

Dajte hrnce drotovac! (*Volá spevavým hlasom drotár.*) *Deti na to:* Chod'te si len gazdovať! — Chod'te domov gazdovať!

115

Hop, tatko, cez blatko, upadnete, všetky si galôtky zababrete; neposlúchol som si syna, zababral som sa ako sviňa.²

Na zadku, na zadku!³

Pánboh pomáhaj, aby ste sa nezastavili iba v Bystrici pri plnej sklenici.⁴

Tronta, tronta, trontatáše, berte flinty, patrontáše; ak nebudete brati, dám vás k richtárovi žalovati!⁵

Žaba křka od chodníka, dajteže nám medovníka, veď sme my nie d'aleko od chodníka!⁶

¹Pokrikovanie za vozom. Z.

²Pokrikovanie za chromým alebo opitým. Z.

³Volajú deti, klamúc pohoniča, že sa na voz niekto oblepil. Keď potom pohonič neobzrúc sa šibe bičom dozadu, majú deti z toho veľký smiech. Z.

⁴Prvý vinš volajú deti pltníkom v domnienke, že im vyhodí na breh nejaký kus dreva. Ak im nič nedajú, zakričia deti zlomyseľné želanie: Kde skala, tam skala, bodaj sa vám všetka plť o ňu roztrieskala. Z.

⁵Pokrikovanie za bubeníkom. Z.

⁶Pokrikovanie za jarmočníkmi. Z.

7. Vyčítovanky pred hrou

120

Ani tan, tatáran, cimbul, škarvaran, škarvareky, bumbašteky, a ty veľký pán! — An tan, tatáran, cim, bom, kalvaran, cimbolinky, kalvarinky, abaštiky princ!

An ta tý nus, rauraka tý nus, rauraka tyky taka, an tan tus! (*Porov. 132.*)

Ed' ketú három níd', kušta pišta hova míd', debrecínbe pipasára at kalendár tit!¹

Eden beden, šuška hrebeň, čin, čan, borovčan, kdeže je tá jalovička úbohého kostolníčka? Kostol sa mu búri, holuby mu dúri; ide páter so zvonci, vystúp sa mu von z cesty! — Eden beden, šetka hrebeň, čin čan, borovčan, kde je moja lastovička, úbohého kostolníčka? Kostol sa mu búri, holuby mu dúri; ide páter so zvonci, vystúp sa mi von z cesty!

Eden beden, tititán, hajdú smokor, mit kiván, etky metky, škeremetky, a ty veľký pán!

125

Edene bedene, trojce lojce, pinda linda, čachma lachma, divala diksa, čuč!

Eduča, papuča, eč peč, hybaj preč!

Egeden, begeden, cinca rebca, can čupy, vezmi krúpy, žaba, ryba, rak, von!

Egen, begen tarkuten, itunate, ituten, cinci, vinci, egreši, Janko, Janko dlaboši, án pán gefater a na maslo frajmuter!

Enci menci na kamenci, hrach sa varí v sklenom hrnci, traja bratia popisujú, veľkú vojnu zakazujú a náš pán kapitán berie ovce za fián! — Cinci minci na kamenci, hrach sa varí v čiernom hrnci, traja bratia popisujú, veľkú vojnu zakazujú. Naš pán kapitán strojnú vojnu zafijál! Ere bere Jožko, a za dvere friško, kilenc! (*Porov. 136.*)

130

Engede, mengede čukoda ma, ábore fábore, domine ma, eg, meg, štok, dr! *Dodáva sa:* Vija, veja, ven!

Engety, pengety cukety mé, ábri, fábri domine, ec knec, hybaj preč!

En ten tý nus, sara raka tý nus, ity taka bum bus, čierna hus, biela hus, a ty, pani, gevendus! — In ten tý nus, rá raka tý nus, rá raka, tyky taka, ene bene bumbus!

Hádala by, hádala, u koho by vedela, u Marasa, u Karasa, daj ty, pani, zlatuo prasa! — Hľadala by, hľadala, u koho by vedela, u Marasa, u Karasa, daj ty, pani, zlatô prasa.²

Hú, hú, pod vodu, pod zelenú jahodu, krava ryčí pod bukom, zhovára sa s holubom, a ty, sivá holubička, vyjdiže ty z kostolíčka von! — Dú, dú pod vodu, pod zelenú jahodu; krava ryčí pod bukom, zhovára sa s holubom, a ty, milá holubička, požičaj mi tri vajčka; keď ja pôjdem do ráje, kúpim ti tam korále; keď ja pôjdem na hájiček, kúpim ti tam bubeníček, na ten bubeníček bum, bum, štyri oká ven, piaty na kameň!

135

Ide baran po moste, nesie dudy na chvoste. Kdeže ideš, barane? Do kostola, môj pane. Čo tam robia? Klinec kujú, zlatým krížom pošibujú. Andúr, papandúr, aja maja dika muka von! — Ide baran po moste, nesie dudy na chvoste, za ním byco červený, do špitála kímený; okolo mesta červená cesta, byco, byco mú, červená krú! — Ide baran po moste, nesie dudy na chvoste. Kdeže ideš, barane? Do kostola Páně. Čo tam robia v kostole? Organujú na chóre. Inclo indrli, aja vija gombálija von!³

Inci minci na kamenci, hrach sa varí v sklenom hrnci, traja bratia zapisujú, trojnu vojnu zakazujú, čierna hus, biela hus a ty pani, gevendus! (*Porov. 129.*)

¹Vyčítovanka zložená zo zdeformovaných maďarských slov.

²Rečňovanka z detskej hry, pri ktorej sa hľadá drobný predmet, skrytý do zložených rúk jedného z detí.

³Volajú za býkom. Z.

Išiel zajac popod horu, zlomil si on pravú nohu, liška mu ju povíjala, veverka sa posmievala. Čo sa ty máš posmievati, keď ty nemáš kúska gatí, čierna hus, biela hus a ty, pani, gevendus!

Sedí ryba na potoce a hovorí nič! Na koho to slovo padne, nech odíde pryč! — Sedí ryba pri potoku a hovorí dyč! Na koho to slovo príde, nech odíde pryč!

Vo mlyne na kline červivý pes, kto slovo prerečie, musí ho zjesť, ja som pán kráľ (kapitán), ja ho nesmiem zjesť! — Vo mlyne na kline visí červivý pes, kto slovo prerečie, musí ho zjesť. Ja som pán, ja som kráľ, a vy, psi, mlčte, pod kameň si zuby vstrčte!⁴

⁴Hovorí sa pri hre „o nemých“.

8. Detské výročné vinše

a) Vianočné

140

Radosná novina, prišla k vám rodina pekne zavinšovať, dačím obdarovať, grošom, lebo dvoma; a ak ich nemáte, ani sa netrápajte! *Brezno*.

A ja, malý žiačik, spievam ako vtáčik, spievam vesele, ako anjelé; grajciarik mi dajte, zbohom ostávajúce!¹

Dobrý deň vám! Ak' sa máte? Či ste zdraví? Čo deláte? Ja som zdravá, polazujem, toto vám ja oznamujem, že je dnešného dňa (piatok) narodenia Krista sviatok, keď sa narodil v Betleme, o tom aj my dievky vieme. Čo chodím po tomto sňahu a tvrdo si robím dráhu; viete, že je veľká zima, len ma tak kašeľ nadýma. Až ma naprázdno pustíte, čo sa stane, uvidíte, lebo hneď k vám pošlem draka, medzi ovce vlkolaka, nepriažnika medzi husi, tak vám ich všetky vydusí. *Novohrad*.²

b) Novoročné

Vinšujem vám v tomto novém roce, aby ste mali plné ruce sena, slamy aj peňazí, za hodinu aj sto razy; kone, voly, bodaj boli, kury, husi, masné kusy, aj moriaky; sem čítajte na dlaň turáky! *Brezno*.

Vinšujem šťastlivý nový rok, aby vám dal vecej ročky dočekac, hojnejši, pokojnejši; trávy, zelia, u chyži veselia, na humne úrodu, na dvore priplodu, od boha lasku, od suseda priazeň, aby sce chodzili pomedzi stozočky jak jasny mešačik pomedzi hviezdzičky. Do vašej ďalšej priazni a lasky sa odporúčajuc. *Zemplín, Kladzany*.

c) Fašiangové

145

Fašangy, fašangy, fašangové časy; jedni pijú, druhí jedia za stolom klobásky. A my chlapci neboráci nemáme čo jesti, musíme sa z dom' do domu po dedine pliesti.

d) Veľkonočné

Šiby, ryby, masné ryby, dávaj vajcia do korbáča, a keď nie, daj kus koláča. *Nové Mesto nad Váhom*.

¹Nasledujúce ukážky detského folklóru, viažuce sa ku kalendárnym zvykom, sú dodatkami k väčšej zbierke v Zborníku Matice slovenskej I., s. 165 — 212.

²Polazovať znamená chodiť oznamovať zvesť o narodení Ježiška; s touto správou chodievajú na deň Božieho narodenia deti z domu do domu. Zvyk bol rozšírený u nás, u Poliakov, Ukrajincov i Chorvátov. Podľa údajov u Dobšinského i zo skladby vinša vychodí, že polazovať chodili chlapci i dievčatá. Vo zvyku polazovať sa zachoval veľmi dávny prejav výročného obradového folklóru, prejavujúci sa predkresťanskými predstavami (drak, vlkolak).